

INGYENESSÉG ÉS/VAGY TÉRÍTÉS A KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRAKBAN

KISS JENŐ

A közművelődési könyvtári szolgáltatások térítéshez kötése az utóbbi időben mind több helyen és mind gyakrabban felmerül. Ezért tűzte napirendre a kérdés vizsgálatát az *IFLA Közművelődési könyvtári szekciója*. Az e célra létrehozott munkacsoport Brazília-ból, az NDK-ból, Hollandiából, Norvégiából és az Egyesült Királyságból gyűjtött adatok és információk alapján dolgozta ki jelentését, amelyet az 1986-os tokiói IFLA közgyűlésen terjesztett a szekció elé. Az 1987-es brightoni közgyűlésen az információs technológiával foglalkozó, valamint a közművelődési könyvtári szekció együttes ülése újra megvitatta a jelentést, amelynek alapján az IFLA tanácsa a következő határozatot hozta:

a/ az IFLA megerősíti azon koncepcióját, mely szerint a közművelődési könyvtári szolgálat ingyenesen teszi hozzáférhetővé a könyvtári anyagokat kölcsönzés és helybenhasználat útján, a szolgáltatás részének tekintve a szakképzett könyvtárosok által nyújtott segítséget és tanácsadást is.

b/ a számítógépes információkeresés költségei csak akkor háríthatók át a használóra, ha igénybevétele az ügyfél kifejezett kívánságára történik, és ezáltal a nyújtott szolgáltatás értéke növekszik.

A közművelődési könyvtárügy nemzetközi helyzete és benne a szolgáltatások díjazása természetesen sokkal bonyolultabb, sokszínűbb és differenciáltabb, mint ez az egyhangúlag elfogadott határozat sejteti. A munkacsoport jelentése bepillantást enged ebbe a valóságba, amelynek megismerése a mi gondjaink megoldásában is segíthet.

A szolgáltatások díjhoz kötése szempontjából az országok két csoportra oszthatók. A „szabad” (ingyenes) – ami azt jelenti, hogy a helyi kormányzat által adókból fenntartott – közművelődési könyvtár eszméje érvényesül a skandináv országokban, Braziliában, az NDK-ban és az Egyesült Királyságban. Jóllehet ezekben az országokban – már ahol van – törvény mondja ki a közművelődési könyvtári szolgáltatások ingyenességét, az utóbbi években mégis több kísérlet történt ezeknek vagy legalábbis egy részüknek térítéshez kötésére. Norvégiában azonban a parlament elvetette az új könyvtári tervezet azon szakaszát, amely a királynak lehetővé tette volna, hogy – a könyvkölcsönzés kivételével – bizonyos szolgáltatásokat díjhoz kössön. Angliában a Megyei Tanácsok Szövetsége megvitatta azokat a javaslatokat, amelyek megengedték volna, hogy a fenntartók a működési-fenntartási költségek hiányait a könyvkölcsönzések térítéshez kötésével enyhítsék. Nem sikerült egyetértésre jutniok e kérdésben. A Szövetség könyvtári ügyekkel foglalkozó bizottsága azzal érvelt a térítés bevezetése ellen, hogy az gátolná az információáramlást, a használók számának csökkenéséhez vezetne, torzulást okozna az állomány gyarapításában a több bevételt hozó népszerű irodalom javára, egyébként is bevezetése sokba kerül, kevés bevételt hozna és várhatóan a közvélemény is ellenezné.

Az országok másik csoportja, például Hollandia, az NSZK, Franciaország, az Ír Köztársaság kisebb-nagyobb mértékben díjhoz köti a közművelődési könyvtári ellátást. Hollandiában a könyvtári szolgálat soha nem volt ingyenes, a könyvtárakat nem haszonra törekvő magánintézményeknek tekintették, nagyrészt az egyházak fenntartásában. A felekezeti elkülönülés a negyvenes évek végére megszűnt, és az 1975-ös könyvtári törvény megtiltotta, hogy a gyerekektől (18 éves korig) beiratkozási vagy kölcsönzési díjat szedjenek; viszont kötelezővé tette a felnőttek beiratkozási díját. Az eredmény: ugrásszerűen megnőtt (három év alatt a korosztály 60%-ára emelkedett) a könyvtári tag gyerekek száma, csökkent a felnőtteké, általánossá vált a „családi tagság” a gyermekek jogán, és 18 éves koruk elérével a gyermekolvasók 40%-a lemorzsolódott, csökkent a felnőttolvasók és az általuk kölcsönzött könyvek száma. Az Ír Köztársaságban is a kölcsönzések számának csökkenéséhez vezetett a pár évvel ezelőtt rendszeresített beiratkozási díj.

A helybenhasználat mindkét országban ingyenes. Ezen az sem változtat, hogy a tájékoztatást bizonyos mélységen túl térítéshez kötik, például Angliában és az NDK-ban is. Ugyancsak nem sérti az ingyenesség elvét, hogy az előjegyzett könyvekről szóló értesítéssért mindkét csoportból, több országban is megkérik a postaköltséget.

Egészen más módon merül fel az ingyenesség kérdése a számítógépes információszolgáltatás megjelenése következtében. Az IFLA illetékes bizottsága már 1984-ben kijelentette ugyan, hogy a könyvtári szolgálat ingyenességének elvön nem változtathat az, hogy az információkat nem papírra nyomtatva, hanem más módon rögzítik, de nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy amennyiben külső, kereskedelmi adatbázist használ a könyvtár, minden egyes keresésért fizetnie kell. A probléma még nem általános, de a számítógépes információterjesztésben legelől járó országokban máris napirenden van. Eddig két-féle megoldás született: vagy bizonyos időhatárig, illetve összegig ingyenes az online keresés és annak elérése után fizetni kell, vagy pedig, ha a könyvtár ezt ítéli a kérdés leghatékonyabb megválaszolási módjának, akkor – nyilván a gazdagabb könyvtárak – vállalja annak költségeit.

A technológia változása vezet el a könyvtári szolgáltatásokban is a hozzáadott érték fogalmához. (A fogalom, amely az adózási szaknyelvből került át a könyvtárba, nálunk is közismert kezd lenni, ha egyelőre még nem is a könyvtári szakirodalomban.) Azokat a szolgáltatásokat tekintik ilyeneknek, amelyek például kifejezetten egy egyéni használó igényeinek kielégítését szolgálják; amelyek a szokásosnál sokkal gyorsabban készülnek; amelyek kifejezetten a végső felhasználó hasznára szolgálnak; amelyek egy speciális témáról teljes áttekintést nyújtanak; amelyek a kérő kifejezett kívánságára speciális forrásból készülnek. Ilyen szolgáltatásokat általában magáncégek is nyújtanak természetesen pénzért, és ezek az ingyenesen szolgáltató könyvtárban konkurenciát látnak. Ha közintézmény végzi ugyanezt a munkát, megkérheti-e az árát? Illetve meddig fedezhető egy nyilvánvalóan egyéni haszonra szolgáló információ költsége közpénzekből? Angliában a könyvtárak és az érdekelt iparvállalatok, intézmények tagsági díjjal járó információs egyesüléseit alakították ki e kérdések áthidalására.

Az eddig említett – ha úgy tetszik, alap – szolgáltatások mellett vannak a közművelődési könyvtárakban olyan melléktevékenységek, amelyekért térítés kérhető – és mindenütt kérnek is – bizonyos körülmények között. Mindenesetre különbséget kell tenni bruttó és nettó bevétel között, és nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a köz-

intézményekben valódi haszon soha nem képződik, ha a teljes önköltséget (személyzet, épületek, berendezés, eszközök, stb.) figyelembe vesszük. A várt bevétel színvonala ezért különbözik tevékenységcsoportonként. A munkabizottság az alábbi tevékenységfajtákat vette számba, mint olyanokat, amelyekért bizonyos díjazás kérhető a különböző típusú közművelődési könyvtárakban:

- Szolgáltatások, amelyekért minden esetben haszon számítható fel: fénymásolás, nem a könyvtár által publikált kiadványok árusítása, reklámanyagok (pl. olvasójel) terjesztése, üdítők árusítása, helyiségek és épületek bérbeadása, amelyekre már vagy pillanatnyilag nincs szüksége a könyvtárnak, művészeti alkotások bizonyos árusítása, közlekedési jegyek (busz, villamos, stb.) értékesítése, reklámszatyrok, kitűzők, ceruzák forgalmazása.
- A hozzáadott értéknek tekintett szolgáltatások, amelyekért akkora díjat számolnak, hogy abból az elhasználandó dokumentum pótolható legyen: az audio illetve a videoanyagok kölcsönzési díja, képkölcsönzés díja, a könyvtár saját kiadványainak terjesztése, térképek és tervek árusítása, a házi könyvkötészet szolgáltatásainak értékesítése, számítógépes szoftverek és kirakósjátékok kölcsönzése, mikroszámítógépek kölcsönzése könyvtáron belüli használatra.
- Azok a szolgáltatások, amelyekért – különféle okokból, például helyi szabályozás alapján – csak névleges díj szedhető: például a késedelmi díj, előjegyzési értesítés díja.
- Olyan szolgáltatások, illetve eszközök, amelyek a könyvtár céljaira rendelkezésre állnak, és amelyek esetenként bérbeadhatók, hogy ezzel kiegészíthessék a működési költségeket: kiállítási helyiségek, gyűléstermek bérbeadása, kivont és fölös könyvek értékesítése, elveszett könyvekért, könyvtári anyagokért kért térítés, magántelefonhívások díja, selejtpapír értékesítés, a könyvtáron belül rendezett belépődíjas események, feleslegessé vált eszközök értékesítése, az online szolgáltatások díja, film, zene és hasonló jellegű klubok tagsági díja, eszközök kölcsönzése, a könyvpártoló csoportok tagsági díja, elveszett olvasójegyek pótlási díja, telefax készülék használati díja, a könyvtárosi szakismeret szerződéses alapon történő értékesítés (pl. referálás, sajtófigyelés, stb.).
- Olyan tevékenységek, amelyeket részben vagy egészben kormányzati vagy más (nem fenntartó) helyi szervek finanszíroznak. Ezek vagy szerződésen alapulnak, vagy olyan kormányzati támogatást jelentenek, amelyet a normál költségvetési támogatáson felül céltámogatásként kap a könyvtár.

Érthető, hogy az IFLA a maga ideális céljait – amelyek megegyeznek az UNESCO könyvtári kiáltványával – nem teszi függővé a tagországok eltérő gazdasági helyzetétől, feltételeitől. Másfelől pedig az is kézenfekvő, hogy a tagországok a maguk körülményeinek megfelelően igyekeznek megoldani saját gondjaikat.